

ÖZET : Bu bölümde, Türk dilinin tarihi dönemlerinden Orta Türkçe, Yeni Türkçe ve Modern Türkçe dönemleri ve Türk yazı dilinin tarihi gelişimiyle birlikte Türkçenin değişim çizgisini takip edeceğiz.

TÜRK DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ (ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR)

1. Eski Türkçe
 - a) Köktürkçe
 - b) Eski Uygurca
 - c) Tuna Bulgarcası
 - d) Karahanlıca
2. Orta Türkçe
 - a) Harezmi Türkçesi
 - b) Kıpçak Türkçesi
 - c) Eski Anadolu(Türkiye) Türkçesi
 - d) Volga Bulgarcası
 - e) Çağatay Türkçesi
3. Yeni Türkçe
4. Çağdaş Türkçe

1. ESKİ TÜRKÇE (MS.VII.yüzyıldan MS.XII.yüzyıla kadar)

Türklerin kendilerinin yazdığı bol malzeme ile izleyebildiğimiz en eski dönem, Eski Türkçe dönemidir. Bu dönemin dil özelliklerini komşu dillere ve metinlere geçen kelimelerden görebildiğimiz gibi, bizzat kendilerinin yazdığı kaynaklardan da izleyebilmekteyiz. Başlıca lehçeleri şunlardır:

Köktürkçe (VII-VIII. yy.)

Eski Uygurca (VIII-X.yy.)

Tuna Bulgarcası (IX.-XI.yy.)

Karahanlıca (XI-XII. yy.)

1.1. KÖKTÜRKÇE

Köktürkler döneminden kalma pek çok yazıt bulunmaktadır. Orhun ırmağı civarında bulunanlar dil ve kültür tarihimiz açısından fevkalade önemlidir. Yenisey ırmağının etrafında olan yüzlerce metin ise Kırgızlara aittir ve bir kısmının İ.S. VI. yüzyıla ait olması ihtimali vardır. Bu dönemde, son derece işlek ve gelişmiş bir edebi yazı dili ile karşılaşmaktayız.

Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk adına dikilmiş yazıtlar (İ.S. 720-735) ise, Türk dilinin olduğu kadar, Türk tarihinin, kültürünün de temel taşlarıdır. Türklerin Çin tutsaklığından nasıl kurtulduğunu, İltiş Kağan'ın bütün Türkleri derleyip toparlayarak nasıl özgür bir devlet haline getirdiğini, Türk devlet adamlarının bu uğurda harcadıkları emekleri, Türk halkının

kendi benliğini ve özgürlüğünü koruyabilmesi için neler yapması gerektiğini, millete seslenerek veciz ve etkili bir dille anlatan bu yazıtlar, aynı zamanda Türk anı edebiyatının ve hitabet sanatının da ilk mükemmel örnekleridir. Dil son derece işlek ve gelişmiştir. Üslubunda, fevkalade heyecanlı destanı bir anlatım tarzı hakimdir. Bu yazıtlarda, Türklerin kendi icatları olan ve “Köktürk alfabesi” denile gelen milli alfabelerimiz kullanılmıştır.

Köktürklerden Kalan, Türk Dilinin Tarihi Bilinen En Eski Belgeleri:

İkinci Köktürk hanedanlığı zamanından kalma **Çoyren Yazıtı** (İ.S.687-692), bu dönemin en eski belgesidir. Orhun Yazıtlarından elli yıl kadar daha öncelere ait olduğu için, bu yazıtın tarihi önemi büyüktür.

1.2. ESKİ UYGURCA

745 yılında Köktürk devletini yıkarak bağımsız bir devlet kuran Uygurlardan kalma pek çok yazılı belge bulunmaktadır. Farklı dinlere mensup Uygurlardan, farklı alfabeler ile taş ve kâğıt üzerine yazılmış pek çok eser kalmıştır. Bu dönemin dili, Köktürkçeden çok küçük değişikliklerle ayrılmaktadır. Başlıca eserleri: **Yazıtlar:** *Şine Usu, Taryat, Karabalgasun, Hoytu Tamir, Elyazmaları: Irk Bitig, Altun Yaruk, Kalyanamkara ve Papamkara, Sekiz Yükmek, Huastuanift.*

1.3. TUNA BULGARCASI

679 yılında Asparuh’un önderliğinde Tuna ırmağını geçerek bugünkü Bulgaristan’a yerleşen ve orada bir devlet kuran Bulgar Türklerinin dilidir. Bu lehçe, Köktürk ve Uygurcadan farklı dil özellikleri gösterir. Ortak Türkçedeki “ş” sesleri bunlarda “l”; “z” sesleri ise “r” olarak bulunur. Bu yüzden, Türk dilinin bu koluna pratik olarak “LİR Türkçesi”, diğer ortak Türkçe lehçelerine ise “ŞAZ Türkçesi” adı da verilmektedir.

Bu dönemin dil malzemesi, Köktürk ve Uygurcadaki kadar çok değildir. Başlıca kaynakları şunlardır: 1. Tuna Hanlar listesi (İ.S.VIII.yy.) diye bilinen bir metinde geçen eski Türk takvimine ait hayvan adları, sayılar, ünvan ve kişi adları, 2. Nagy-Szent Miklos hazinesi diye bilinen altın kaplar üzerindeki Köktürk ve Grek harfli yazıtlar, 3. Tuna Bulgarcasından başkaca dillere geçen kelimeler (Bizans kaynaklarına, Eski Slavcaya, Macarcaya)

1.4. KARAHANLICA

Köktürk ve Uygur edebi yazı dilinin devamıdır. Kendinden önceki dönem olan Uygurca ile ses ve şekil bilgisi bakımından farklılığı yok denecek kadar azdır. Bu iki dönem arasındaki fark, gramerlerinde değildir. Yeni girilen İslam dininden dolayı Arapça ve Farsça kelimeler görülmeye başlamıştır. Bu dönemde hem Uygur harfleri, hem de Arap harflerinin kullanılmış olduğu görülür. Başlıca eserleri şunlardır: 1. Divanü Lügati’t-Türk, 2. Kutadgu Bilig, 3. Atabetü’l-Hakayık.

Divanu Lügati't-Türk (1077), Kaşgarlı Mahmut tarafından Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılmış ansiklopedik bir sözlüktür. Kaşgarlı, kendi dönemindeki Türk dünyasının lehçe farklarını, gramer özelliklerini de eserinde belirtmiştir. Kelimeleri açıklarken, bazı şiirlerden ve atasözlerinden de örnekler vermiştir. Türklerin yaşama tarzlarını anlatan Kaşgarlı, eserine bir de renkli Türk dünyası haritası koymuştur

Yusuf Has Hacıp tarafından yazılıp dönemin Türk hükümdarına sunulan Kutadgu Bilig (1069-1070) ise, "kutlu olabilme"nin yollarını anlatmaktadır. Dört temel kişinin üzerine kurulmuş manzum bir metindir. Hükümdarların ne yapması gerektiği, halka nasıl davranılacağı, halkın hükümdara nasıl davranması gerektiği, dilin erdemi, bilginin önemi, adaletin önemi, esnafa nasıl davranılacağı, çocuk yetiştirmenin yöntemleri, evlenirken nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi pek çok konu anlatılmaktadır.

2. ORTA TÜRKÇE (MS XIII. yüzyıldan MS XVI. yüzyıla kadar)

XI. yüzyıldan itibaren, Orta Asya Türk dünyasında başlayan bazı kaynaşma, karışma ve ayrışmalar onucunda, Türk dilinin genel yapısında birtakım gelişme ve değişimler olmuştur. Oğuz ve Kıpçakların Harezmi bölgesini Türkleştirmesi sonucunda, o bölgede, eski Türk edebi yazı dili geleneğine bağlı, ama bazı Oğuz ve Kıpçakça unsurları da içine alan yeni bir yazı dili gelişmiştir. Harezmi'nin kuzeyindeki Altınordu sahasında ise Kıpçakça eserler yazılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren batıya yönelen Oğuz boyları da, kendi lehçeleri ile metinler yazarak Anadolu Türkçesini oluşturmuşlardır. Orta Türkçenin başlıca lehçeleri şunlardır:

Harezmi Türkçesi,

Kıpçak Türkçesi,

Eski Anadolu Türkçesi,

Çağatay Türkçesi,

Volga Bulgar Türkçesi.

2.1. HAREZM TÜRKÇESİ (XIV. yy.)

Bu yazı dili, edebi gelenek olarak eski Türk yazı diline bağlı olsa da, içinde bazı Oğuz ve Kıpçakça özellikleri barındırmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: Nehcü'l-Feradis, Miracname, Muhabbetname, Kısasü'l-Enbiya, Muinü'l-Mürid.

2.2. KIPÇAK TÜRKÇESİ (XIII-XVI. yy.)

Avrupalıların Kuman dediği Kıpçak Türkleri, kuzeydeki Altınordu bölgesinde kendi lehçeleri ile kitaplar yazmıştır. Daha sonra, paralı asker olarak güneye, Mısır'a gidenler (1250-1517) ve Kafkasya'ya inen Kıpçaklar da buldukları bölgelerde eserler vermişlerdir. Kıpçakça döneminden hem edebi ve dini metinler, hem de gramer ve sözlük türü dilbilim kitapları

günümüze ulaşmıştır. Ayrıca, atçılık, okçuluk, veterinerlik gibi konularda yazılmış ürünleri de bulunmaktadır.

Bu dönemin başlıca eserleri şunlardır: *Codex Cumanicus*, *Gülistan Tercümesi*, *Kitabu'l-İdrak Li Lisani'l-Etrak*, *Ettuhfetü'z-Zekiyye fi Lugati't-Türkiye*, *Eşşüzürü'z-Zehebiye*, *Kitabu Fi İlmü'n-Nüşab*, *Münyetü'l-Guzat*.

Codex Cumanicus, Hıristiyan rahiplerin Kıpçak Türklerine Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri çerçevesinde hazırladıkları Kıpçakça derlemeleri içine alır. Eldeki yazma 1303 tarihlidir. Latin harfleri ile yazılmıştır. Bu yüzden, Türk dili tarihi araştırmalarında önemli bir yeri vardır.

2. 3. ESKİ ANADOLU (TÜRKİYE) TÜRKÇESİ: (XIII-XV. yy.ın ikinci yarısı)

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kurulup gelişen, Oğuz lehçesine dayalı ilk edebi yazı dilimizdir. Her ne kadar Oğuzlar XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelip Türkleştirse bile, bu lehçenin yazılı eserlerini XIII. yüzyıldan itibaren izleyebilmekteyiz. En çok yazılı eserin bulunduğu bu dönem, kullanmakta olduğumuz Türkiye Türkçesinin de en eski şeklidir. Anadolu'ya yerleşen Selçuklu Beylerinin Türk dili konusundaki bilinçli tutumları, bu döneme damgasını vurmuştur. O günkü Oğuzca ağızlarının özellikleri yer yer eserlere yansımıştır. Bu dönem, 1453'te İstanbul'un fethedilip Osmanlı'nın bir dünya devleti haline gelmesine kadar devam etmiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde eser verenleri ve ürünlerini saymak mümkün değildir. Hem edebiyat (şiir, hikâye vs.), hem tasavvuf, hem de bilim (tıp, astronomi, matematik, dilbilim vs.) dünyasında pek çok eser kaleme alınmıştır. Arapça ve Farsçadan Türkçeye çeviriler de yapılmıştır. Bu dönemi temsil edenlerden başlıcaları şunlardır: Yunus Emre, Şeyyad Hamza, Hoca Dehhani, Ahmet Fakih, Sultan Veled, Aşık Paşa, Hoca Mesut, Ahmed-i Dai...

2. 4. VOLGA BULGARCASI : (XIII-XIV. yy.)

Volga Bulgarçası, Volga Bulgar devletini kuran ve X. yüzyılın başlarında İslam dinini kabul ederek müslüman olan Bulgar Türklerinin dilidir. Bu devlete 1236 yılında Moğollar son vermiştir. Ancak, Volga Bulgarçasının o bölgelerde XIV. yüzyıla kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan kalan dil malzemesi, XIII. ve XIV. yüzyıla ait Arap harfli 100 kadar mezar yazıtıdır. En eskisi 1281, en yenisi ise 1357 yılına aittir. Bu lehçe de, Tuna Bulgarçası gibi bir LİR Türkçesidir. Yani, Ortak Türkçedeki “ş” sesi yerine “l”, “z” sesi yerine de “r” bulunur.

2. 5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ: (XV. yy-XVII. yy.)

Harezmi Türkçesinin doğal bir devamı gibidir. XV. yüzyıldan başlayarak, batıdaki Osmanlı Türkçesine karşı, Orta Asya Türk dünyasının edebi Türk dilini temsil etmiş ve yüzlerce eser üretilmiştir.

Bu edebi dil XX. yüzyılda Sovyet rejimine kadar devam etmiştir. Yalnız Çağatay değil, bütün Türk dili ve edebiyatının en büyük isimlerinden olan Ali Şir Nevai de bu dönemde yetişmiştir. Başlıca temsilcileri şunlardır: Ali Şir Nevai, Hüseyin Baykara, Sekkaki, Emiri, Lütfi, Babür Şah, Ebü'l-Gazi Bahadır Han...

Şecere-i Terakime'den (s.29):

Künlerde bir kün Han yalguz olturganda ayıttı: Atañ yüzde on altı yıl yaznıñ ısığında sayede, kışnıñ savıkında ivde olturmay kılıç urup köp yurtlarını açıp siz altınızga koyup kitdi. Eger siz altınıznıñ ve sizlerdin bolganlar barçañıznıñ ağıznız bir bolsa, uzak yıllar ve köp künler bu yurtlar kolunuzdın çıkmas....

Günlerden bir gün Han yalnız otururken, şöyle dedi: Baban yüzonaltı yıl yazın sıcağında gölgede, kışın soğuşunda evde oturmadan kılıç çalıp, çok yurtları alıp siz altınıza bırakıp gitti. Eğer sizaltınız ve sizlerden olanlar,hepinizin ağıznız bir olursa uzun yıllar ve çok günler bu yurtlar sizin elinizden çıkmaz....

3. YENİ TÜRKÇE (MS XVI. yüzyıldan MS XX. yüzyıla kadar)

Batıda Osmanlı Türkçesi, Orta Asya'da ise Çağatayca'nın kullanıldığı dönemdir. XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Sayılamayacak kadar çok eserleri bulunmaktadır.

4. ÇAĞDAŞ TÜRKÇE (MS XX. yüzyıl ve devamı)

XX. yüzyıl, Türk dünyasının siyasal hayatının ve haritasının sürekli değiştiği bir dönem olmuştur. Anadolu'da Osmanlı devleti tarihe karışmış ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Batılılaşma sürecinin hızlandığı bu dönemde, Latin harflerine geçilmiş ve millileşmenin gereği olarak dilimizin yabancı diller boyunduruğundan kurtulması için dil devrimi yapılmıştır. Orta Asya'daki Türk halkları ise, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği toprakları içinde kalmış, varlıklarını özerk cumhuriyetler halinde sürdürmüşlerdir. Asya'da, konuşma lehçeleri farklı bile olsa o güne kadar tek bir yazı dili ile anlaşılan Türk boylarına dil serbestliği vermek gerekçesi ile, Sovyet rejimi ayrı ayrı yazı dilleri oluşturmuştur. Bunun sonucunda, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Tuva Türkçesi, Yakut Türkçesi, Hakas Türkçesi vs. ayrı birer yazı dili haline getirilmiştir.

Bugün, Asya ve Avrupa kıtalarının hemen her yerinde, bir kısmı bağımsız müstakil devletler halinde, bir kısmı da başka bir devletin idaresinde yaşayan iki yüz milyona yakın kişi Türk dili ile ürünler vermektedir. Bu dilin konuşulduğu alan 10.955.840 m2 olup Avrupa kıtasından biraz daha geniştir.